

CUTUBKA

ARIMAHA DADWAYNAHA

4

AIDSKU

WAA DILAA
WELI DAAWO
LOO HELIN

Ujeedooyinka Cutubka

Marka uu cutubkani dhamaado kadib, ardaydu waxay awoodi doonaan inay:

- Kaqayb qaataan hawlaha bulshada ee la dagaalanka HIV/AIDS;
- Kobciyaan garaadka toosan ee ku aadan dadka qaba HIV/AIDS;
- Sharaxaan dhibaatooyinka koriinka xawliga ee dadka;
- Aqoonsadaan xuquuqda carruurta;
- Tusaale ka bixiyaan meel uga dhacyada xuquuqda caruurta iyo sidii looga gudbi lahaa;
- Ka sheekeeyaan waxyaabaha dhaliya shilalka iyo talaabooyinka amaan lagaga badbaadi karo;
- Aqoon u yeeshaan urur – gobol-leedyada Bariga Afrika.

Tusmooyinka Muhiimka ah

- 4.1 ARRIMAHA LA XIDHIIDHA DADWAYNAHA
- 4.2 XUQUUQAHA CARUURTA IYO ISTIRAAATI JIYADAHA BADBAADADOODA
- 4.3 ARRIMAHA ISKAASHIGA
 - Gunaanadka cutubka
 - Layliska guud ee cutubka

HORDHACA CUTUBKA

Weli waxaa inoo socda cutubkii arimaha dadwaynaha ee aad ku soo dhigateen fasalka shannaad. cutubka ugu horeeya waa mid ku saabsan HIV/AIDS iyo koritaanka xawliga ah ee dadka cutubkan waxaad ku baran doontaan muhimada qodobada la dagaalanka HIV/AIDS sida: ka qayb gal Bulsho oo firfircoon ceebayn laga dheeraado, iyo takoorid, daryeelsiinta iyo caawinta dadka la nool HIV/AIDS. Waxaa intaas dheer oo aynu falanqayn doonaa, saamaynta taranka dadka ee xawliga ah ee deegaanka dabiiciga ah, cunno helista, guriyaynta iyo kuwo kale.

Xuquuqda caruurta, dhaqamada keena shilalka qodobada wax-wadaagista iyo kuwo kaleba waa casharada cutubkan. Casharadan waxaad ku baran doontaan xuquuqdiina xadgudubyada xuquuqda caruurta iyo sidii looga gudbi lahaa. Intaas waxa sii dheer dhaqamada shilalka keena iyo talaabooyinkii lagaga badbaadi lahaa sidookale urur-goboleedyada laga helo Bariga Afrika.

4.1 ARRIMAHA DADWAYNAHA

Markii uu casharkani dhamaado kadib ardaydu waa inay:

- ❑ Faahfaahiyaan muhimada kaqayb galka bulsho ee la dagaalanka HIV/AIDS ka
- ❑ Fuliyaan masuuliyadahooda la dagaalanka HIV/AIDS ka
- ❑ Kana dheeraadaan Takoorida iyo ceebaynta dadka la nool HIV/AIDS ka
- ❑ Ka qayb qaataan hawlaha daryeelka iyo caawinta dadka la nool HIV/AIDS ka
- ❑ Sharaxaan sida taranka xawliga ee dadku u sababay deegaan waxyeelid, cunto yari iyo gaajo iyo Abaar.

Ereyada Furaha u ah Casharka

❑ Kaqaybgalka Bulsho	❑ Takoorid	❑ Abaar
❑ Mas uuliyad	❑ Waxyelo degaameed	❑ Gaajo
❑ HIV/AIDS	❑ Dadwayne	❑ Cunno-yaraan

4.1.1 La dagaalanka cudurka Dilaaga ah ee HIV/AIDS-ka

Jaantuska 4.1: Astaanta kahortaga AIDS ee Deegaankeena

Fasalka shannaad waxaad ku soo barateen in HIV/AIDS-ku yahay halis aad u daran oo ku wajahan jiritaanka aadamaha ee dunida. Wuxuu saamayn ku leeyahay xaaladaha bulsho-dhaqaale. HIV/AIDS wuxuu aafeeyay: shaqsiyaad, qoysas, Bulsho iyo dalal.

Hawl-galka 4.1

Laba kasta oo ardayda kamid ahi ha isla falan qeeyaan su aallahan:

- 1 wax fikir ah maka haysataa HIV/AIDS?
- 2 Isla falanqeeya hawlaha ay qabtaan: shaqsiyaadka, kooxaha ururada, iyo sida ay ula dagaalamaan HIV/AIDS bulshadiina?

Wagtigan waxaa jira dad gaadhaya qiyaastii 40 milyan qof oo uu hayo cudurkani HIV/AIDS oo aduunka ah. Ku dhawaad 95% oo dadkan kamid ah waxay ku nool yiliin wadamada soo koraya, Afrika ha u badnaatee. Afrika inta saxaaraha ka hoosaysa waa meelaha dunida ugu daran. HIV/AIDS. Itoobiya waa mid ka mid ah dalalkaas. Dadka uu hayo Itoobiya waa da'dii waxsoosaari lahayd ee inta u dhaxaysa 15 ilaa 49 jirka.

Itoobiya waxaa lagu qiyaasaa 1.4% dadka da'doodu u dhaxayso 15 ilaa 49 jir ee uu hayo HIV/ADIS waxaa kaloo jira in ka badan Hal milyan oo caruur agoomo ah oo waalidkood dilay HIV/AIDS.

Sidaa daraadeed, HIV/AIDS-ku waa mid faro baas ku haya dalalka ka hooseeya saxaraha oo ay itoobiyana kamid tahay, waxaana loo baahan yahay in foojignaan iyo ficilba laysku daro dhamaan shaqsiyaad, Bulsho iyo dawladba.

Ka qayb-galka Bulshada Ee ku aadan La Dagaalanka HIV/AIDS-Ka

Kaqayb-qaadashada bulsho waa xaalad ay bulshadu si firfircoon ugu lug-yeelanayso arimaha Bulsho – dhaqaale iyo siyaasadeed ee bulshadooda.

Kaqayb-qaadashada bulsho waxay astaan u tahay muwaadinka suuban. muwaadinka suubani waa kuwa masuuliyada iska saara ee, daneeyana dhibaatooyinka bulshadooda haysata, kana qayb-qaata xalinta mushkiladaha bulshadooda iyo sidoo kale dalkoodaba.

Ka qayb-qaadashada firfircoon waa mid ka mid ah, kuwa ugu muhiimsan ee lagaga hortagi karo cudurkan HIV/AIDS-ka dhibaatiisa sababta oo ah cudurkani HIV/AIDS-ku waa mid qof walba khatar ku haya oo loo baahan yahay in lays abaabulo qof kastoo bulshada kamid ahi la dagaalamo HIV/AIDS-ka muwaadin kastaana uu kaalintiisa ka cayaaro.

Waana waxtarka dhamaan shaqsiyaad, Bulsho iyo dalkaba taas oo qof waliba looga baahan yahay inuu buuxiyo masuuliyadiisaa la xiriirta ladagaalanka cudurka.

Hawl-galka 4.2

Koox-falanqayn iyo soo bandhigid isku day inaad ku salaysid hawl-galkan talaabooyinkan lagu siiyay:

- 1 Qaab-kooxeed-yaryar oo uu baruhu caawinayo.
- 2 Koox walba ha qorto warbixin gaaban oo ha falanqayso qodobadan soo socda:
 - a Waa maxay mas'uuliyadaha la dagaalanka ee HIV/AIDS ee bulshadiina?
 - b Maxay tahay inaad qabataan si aad u buuxisaan masuuliyadihiina?
 - c Waa maxay faaiidada masuuliyada oo la buuxiyo?
- 3 Koox kastaa ha u soojeediso fasalka warbixintooda.

Kaqayb-galka muwaadiniinta ee ladagaalanka HIV/AIDS wuxuu u dhacayaa heerar kala duwan. Tusaale: kaqayb galkaagu wuxuu ka bilaabmayaa: Gurigiina,

Dugsigiina, iyo deegaankabu. Heer dugsi iyo heer bulsho oo keliya kuma koobnaanayo la dagaalanka HIV/AIDS-ku ee wuxuu ku fidayaa heer gobol iyo heer qaran.

Kaalinta shaqsiyada ee ladagaalanka HIV/AIDS-ka ay ka qaadanayaan bulshadooda iyo buuxinta masuuliyadahooda:

- Ogaanshaha iyo ka hortegida HIV/AIDS-ka
- Kawacyi gelinta sida: xubnaha qoyska, saaxiibada qaraabada Iwm:- isu gudbinta iyo joojinta HIV/AIDS-ka.
- Isku hawlida dhaqdhaqaaqyada bulsho ee la xiriira, HIV/AIDS-ka.
- Kamid noqosho iyo kaqayb qaadasho ururada la dagaalanka HIV/AIDS-ka.
- Ka fogaansho ceebaysn iyo Takoorida dadka uu hayo HIV/AIDS-ka.
- Daryeelka dadka uu hayo HIV/AIDS-ku.

Midnimada iyo wada shaqaynta bulshada xubnaheeda kala duwan aad bay aasaasi ugu noqonaysaa sidii looga hortegi lahaa HIV/AIDS-ka. Bulshadooda si uuna ugu faafin inta lays abaabulo oo ururo la samaysto la dagaalama HIV/AIDS-ka oo bulshada rayadka ahina ka dhex-muuqato.

Bulshada Rayidka ahi waa bulsho iskaa wax u qabso ah oo dawlad ka madaxbanaan. Aad bay muhiim u yihiin maaadaama kicin iyo abaabul ku jiraan la dagaalanka cudurada sida HIV/AIDS-ka.

Tusaale ahaan “Jamacu” waa qaab dhaqameed ay bulshada rayadka ah ee Itoobiya ay caanku ahayd. Inkastoo uu ku koobnaa “Jamacu” xiliyada geeridu dhacdo hadana waxaa la mid ah ururada maanta la dagaalamaya HIV/AIDS-ka.

Hawl-galka 4.3

Koox-koox isula falanqeeya

Sidee bay “Jamacu” ama ururada kale ee la dagaalanka HIV/AIDS-ku bulshada u caawin karaan?

Dhamaan noocyada kala duwan ee ka jira dugsiyada, Bulshada rayadka, ururada la dagaalanka, waxay gacan buuxda ku qaban karaan dhibka bulshadeena ka haysta HIV/AIDS-ka. Haddii aynu isku soo wada duubno, dhamaan muwaadiniinta dalka ha noqdaan ururo – dawli ah iyo kuwa aan dawli ahaynba waxaa ay sidoo kale

noqdeen kuwo muhiim ah la dagaalanka HIV/AIDS-ka.

Ururka laanqayrta cas waa tusaalaha ururada aadanaha u dhaqdhaqaaqa iyaga oo caawinaya dadka taageerada u baahan tusaale ahaan dadka qaba HIV/AIDS-ka.

Hawl-galka 4.4

Mashruuc qof-qof ah

- 1 Dooro urur, Naadi, xidhiidh i.w.m la dagaalama HIV/AIDS-ka oo caawiya bulshadiina?
- 2 Soo ururi warbixino ku saabsan dhaqdhaqaaqyadan kana qor warbixin gaaban?
- 3 Usoo jeedi warbixintaada fasalka

Hayb-sooca lagu hayo dadka la nool HIV/AIDS-ka

Hawl-galka 4.5

- 1 Maxaad dareemi lahayd ama aad samayn lahayd hadii uu kuu soo dhawaado qof qaba HIV/AIDS?
- 2 Sideebaad u caawin lahayd qof qaba cudurkan?

Hadii cudurkani uu ku dhaco qof waxaa wejiigiisa laga dareemayaa dhibaatooyin dhaqaale, bulsho iyo nafsi ahaaneed. Waxaa suurowda in qofkii qabay cudurka ee isu haystay qof-fayow bulshadiina markay ka war hesho ay hayb sooc ku samayso maxaa yeelay, hayb-soocu waa falal aan lagaga hortegi Karin HIV/AIDS-ka Dhibka oo sii xumaada bay keeni sida:

- *Dhibaneyaasha oo aan u soo bandhigayn xaaladahooda kiwa kale*
- *Dhibaneyaasha qaarkood oo aan qaadanayn talaaboinka ugu haboon ee lagaga hortagayo iyaga laftigoodu si aanay u gudbinin HIV/AIDS.*
- *Dhibanihii oo cuqdadaysan immu aargoosi ahaan si ula kac ah u aafeeyo bulshada.*

Sidaa awgeed bulshadu waa inay iska ilaaliso inay fikir xun ka qaataan HIV/AIDS.

Hawl-galka 4.6

Labo – labo u falanqeeya

- 1 Ma jiraa qaab lagu takooro dadka lanool HIV/AIDS ee deegaankiina? Hadaad” Haa” tiri, ka hadal?
- 2 Ma jiraan hawlo ay qabtaan shaqsiyo, kooxo ama ururo taageero siiyo, kooxo ama ururo taageero siiya dadka qaba HIV/AIDS deegaankina? Kahadal .

4.1.2 Koriinka Degdega ah ee Dadka

Hawl-galka 4.7

Lammaane u falanqeeya

Maxay kula tahay oo ugu wacan sababaha korodhka dadka ee degdega ah dalalka qaarkood iyo kuuwa uu hooseeyo koriinkoodu?

Baaxada tirada dadka kuwa ugu badan waa dalalka soo karaya ee Afrika. Itoobiya waa ka mid, si kastaba ha noqotee, waxay arintani khatar ku haysaa khayraadkii dhulka iyo biyaha oo laga batay natiijada ka dhalatayna ay noqotay Dhibaatooyinka kala duwan ee bulsho – dhaqaale, iyo deegaanba.

Arimaha saamaynta ku leh Koritaanka dadka

Dhalashada, dhimashada iyo qixiduba waa saddex arimood oo saameeya. Koriinka dadka ee gobol kasta ama dalkasta.

- **Dhalasho** Waa inta dhalatay ee saxda ah gobol ama dal
- **Dhimashada** waa inta dhimatay ee saxda ah gobol ama dal
- **Haajirid** Waa dhaqdhaqaaqa dad ee meel ilaa meel si ay u helaan

Hawl-galka 4.8

Lammaane ahaan u falanqeeya

Muxuu noqonayaa koriinka dadka ee dabiiciga ahi:

- a Markii dhalashadu ay ka sarayso dhimashada?
- b markii dhimashadu ay ka sarayso dhalashada?
- c Markii dhalashada iyo dhimashadu isu dheeli tiran yihiin?

Wadamaada soo koraya ee Afrika tarankooda dadku dhaqsaha yahay intooda badan dhalashadu way saraysaa. Wadamadan saamiga dhalashadu wuu ka sareeyaa saamiga dhimashada.

Saamaynta korodhka xawliga ah ee dadka

Fasalkiini shannaad waxaad ku soo qadateen in dadka kortiaankiisa xawliga ah ay ka dhalato dhibaatooyin raad ku yeesha dhinacyada:- waxbarasho iyo daryeel caafimaad labadan oo kamid ah adeegyada bulshada.

Bal hadaba aynu isla falanqayno in ka badan oo ah raadadka ay ku yeeshaan deegaanka dabiiciga ah, cunno ku fillan, Guryo iyo dhul-beereedyo.

I Raadka ay ku yeelatay Deegaanka Dabiiciga

Taranka dadka ee degdega ahi wuxuu sababaa waxyeelayn deegaan oo ah meelaha ay ka dhacaan Tusaale: Dhir-xaaluf, wasakhaw iyo carroguur.

Akhri daraasada soosocota oo ku tusaysa raadadka ay deegaanka ku reebaan taranka deg dega ah ee dadka mid ka mid ah meelaha laga helo Dawlada Deegaanka Soomaalida

Sheeko-gaaban

isbedelada Deegaanka Errer

Errer waa mid ka mid ah Degmooyinka uu ka kooban yahay Gobolka shiniile ee Dawlada Deegaanka Soomaalida. Waa magaalo yar oo miyi ku taal, waxayna dhinacyada kaga taal oo ay la dhereran tahay dhismaha wadada tareenka ee isku xidha Itoobiya ilaa Jabuuti, Dadka degan magaalada iyo agagaarkeeduba waxay aad ugu dadaalaan beeraha, xoolaha iyo hawlo kale oo ganacsi- Agagaaraha meelahaas waxaa lagu yaqaanaa soo saarista khudaarta iyo geedmirroodka Togga wayn ee Errer mara waa laf dhabarta nololeed ee ugu wayn ee ay dadyowga Errer ku tiirsan yihiin. Waa isha ugu muhiimsan ee ay dadku biyihiisa u Isticmaalaan cabitaanka, Nadaafada iyo waraabka beeraha.

Waxaa intaas u sii dheer, soo jiidashada aadka u saraysa ee baadkooda cufan iyo carrada-san ee wax bixin og, gaar ahaan labada dhinac ee toggan Errer. Hase yeeshee, tirada dadka degmadan ee sida degdega ah u koraysa ayaa saamayn daran ku haysa bilicdii ama quruxdii meelihii cagaarnaa wakhtiba, Wakhtiga

uu ka sii dambeeyo taasoo sababi karta dhibaatooyin halis ah oo ka dhan ah deegaanka iyo nolosha dadkaba.

Wakhtiyadan xaadirka ahna kheyraadyadii carrada, biyaha iyo baadkii meelahaas waxaa fara ba'an ku haya koritaanka deg-dega ah ee beeralayda iyo xoololeyda. Tusaale ahaan, baadkii cufnaa ee meelahaas waa la gooyay (banneeyay) oo ay ugu wacan tahay, dalabka ama doonista dhul- beereedyada sii koraya ee yaraaday. Intaas waxaa kaloo u sii dheer oo baadkii saamayn ku haysa daaqasinta xad-dhaafka ah oo ay ugu wacan tahay koritaanka tirada xoolaha ee aadka u saraysa. Yaraanshaha iyo wasakhawga biyuhuna waa mid kale oo dhibaato ku haysa meelahan waayahan dambana toggii ama wabigii yaraa wuu awoodi kari waayay inuu daboolo baahidii beeralaydii uu biyaha u siin jiray sida joogtada ah ee aan kala go'a lahayn. Sidaa awgeed beeralaydii waxay hada isticmaalaan xoogooda oo ay beeraha ku waraabiyaan iyaga oo u adeegsanay muruqooda toggii wuxuu noqday mid wasakhooba, maxaa yeelay, koritaanka tirada dadka kuwaas oo u adeegsada, maydhasho, dhar-kumaydhis iyo xoolaha. Carradii samaydna nabaad guurtay oo qodaalkiibaa xad-dhaaf noqday oo saamayn daran iyana ku haysa waxsoosaarkii beeralayda oo yaraada Guudahaan, Nolosha dadku ee si heer sare ah ayay u sababtu waa deegaanka isbedelaya ee ay masuulka kayihiin taranka xad-dhaafka ah ee dadka, degmada Erer ku nool.

Hawl-galka 4.9

Lammaane u wada falanqeeya

- 1 Maxaad ka barateen daraasadan?
- 2 Maxaad samayn lahayd haddii deegaanka asalkiisii lagu celiyo?

Dhir-xaaluf

Jaantuska 4.2: Dhirxaaluf

xaalufinta-dhirtu waa dhirtii dhulka ku shareernayd oo la jaro lana barabixiyo si aan loo aaba yeelina loo gooyo baadkii dabiiciga ahaa.

Koritaanka dhaqsaha ah ee dadku waxay sababtaa dhir-xaalufinta sababaha ugu waawayna waxaa ka mid ah:

- *Baahida loo qabo oo badatay sida: xaabo lashito, dhuxusha, dhismaha qalabka xafiisyada iwm.*
- *Baahida loo qabo dhul beereedyo kadib markii ay dadku dhirtii ka Jareen iyo baadkii cufnaan Jiray.*
- *Baahida dhul loo isticmaalo degid baadkiina halkaas lagu baabiinayo.*
- *Dhul-daaqsin la'aanta oo keenaysa 'in baadkii yaraa la isugu yimaado.*

Dhir-xaalufintu waxay leedahay natiijooyin kala duwan oo deegaan ahaaneed markii dhinaca taban laga eego waxaana ka mid ah:

- *Waxay fududaysaa nabaad-guurka.*
- *Waxay sababtaa baabiinta noolaha kala duwan (dhirta iyo xayawaanka).*
- *Waxay saamaysaa roobabka sii yaraanaya ee uumibaxa.*
- *waxay dhaliisaa in abwaaxdii ama xaabadii yaraato.*
- *Waxay saamayn ku yeelataa quruxdii deegaanka.*

Hawl-galka 4.10

Laba – laba u falan qeeya

Dhir xaalufku dhibaato miyuu ku hayaa deegaankiina? Haddii aad “Haa” tiri:- arimahee ugu waawayn? Waa maxay se talaabooyinka lagu xalin karo dhibaataada?

Dikhawga

Dikhawgu waa wasakhaynta wax kasta oo aan loo baahnayn oo markaa deegaanka ku keena isbedelo dhinacyada: biyaha, hawada ama waxyaabaha kale ee deegaanku ka kooban yahay. Taas oo waxyeelo xun u geysata Aadamiga iyo Noolayaasha kaleba.

Jaantuska 4.3: Hawada iyo Biyo wasakhowga ay dadku sababeen

Wasakhawga biyaha iyo hawada ee ay dadku sababaan waxay ka dhacdaa Guryaha, warshadaha, baabuurta, dhul-beereedyada i.w.m Waxaa kale oo jira dhibaatooyin ay sababeen dhacdooyinka rabbaaniga ah sida Qaraxa Foolkaanaha, Dabka qabsada duurka. I.w.m

Sidaa darted markii dadku kordhaba deegaanka dhibka soo gaadhayaana waa kordhayaa.

Taranka Xad-dhaafka ah ee dadka sii kordhaya ee sababa haro iyo biyo wasakhaynta. Sababtaas oo ah korodhka cadadyada wasakh ee soo socda:

- *Qashin-qubid iyo wasakh kale oo adke ah oo ay guryahooda ku isticmaaleen.*
- *Wasakhda ay warshaduhu ku qubaan hawaada sida: kaarboon laba ogsaydh (CO_2), kaarboon monogsaydh (CO) salfar laba ogsaydh (SO_2) iyo dareerayaal ama adkeyaal kiimikaad.*
- *Naqaska ay hawada ku sii daayaan baabuurta.*
- *Naqaska wasakhda ah ee ay sii daayaan qalabka shidaalka ku shaqeeya ee guryaha la dhigto.*
- *Wasakhda beeraha sida: Bacrimiyeyaasha, sunta cayayaanka iyo wasakhda xayawaanka.*

Hawl-galka 4.11

Si fiican oo taxadar leh u fiiri sawiradan labada meelood ee kala duwan idinkoo hab kooxeed isula falanqaynaya.

Jaantuska 4.4: (b) meel beer ah oo miyi kutaal (i) magaalo warshadeed

Labada goobood teebaad u malaynaysaan inay ka wasakhow badan yihiin biyaha iyo hawadaba? Faah faahiya sababta?

II Raad-reebka Guryaha, Dhul-beereedyada iyo quudinta

Raad-reebka Guriyaynta

Sheeko-gaaban

Xaalada Guriyaynta Addis Ababa

Addis Ababa waa magaalo madaxda dalkeena Itoobiya waxaana si caadi ah u degan in ka badan 3 milyan oo qof. Taranka tirada dadka ee xawliga ku socotaana waxay magaaladan ka dhigaysaa ta ugu saamiyada dhalashada iyo dhimashada sareysa uguna qaxootiga (Soo galootiga) badan marka la bar-bar dhigo qaybaha kale ee dalkeena.

Dhibaatada guryuhuna waxay noqotay natiijada ka dhalatay taranka xad-dhaafka ah. Taasoo dad badan waxyeelo ka soo gaadhay guryo la'aantii iyo qiimaha kirada guryaha sidii saacada u socota bil walba.

Inta ugu badan guryaha magaaladan Addis Ababa ilaa xad aad bay tayadoodu u liidataa ama u hoosaysaa dhinacyada baaxada, adeega nadaafadeed ee aasaasiga ah, iyo qalabka dhismaha loo adeegsado. Dadka badankiisu waxay ku nool yihiin xaalad nololeed oo jaho wareersan (isku-buuqsan) Malaha goobo ku filan oo ay ku noolaadaan, waxaad arkaysaa dad (qoysas) badan oo wadaaga hal-guri-oo yar. Guryaha intooda ugu badani malaha adeegyadii sida: Jikada, Korontadii iyo biyo gelin. Tusaale ahaan: 90.4% iyo 24.9% oo ka mid ah guryahani malaha adeega maydhashada (qubeyska) iyo suuliyo. Siday ukala horeeyaan ahaan.

Kuwa ugu wada daran waa kuwa bilaa hooyga ah gebi ahaanba. Dadyawgani waa kuwo aan awoodi karinba xataa in ay ku noolaadaanba heernololeedka guryaha magaalada kuwa ugu ilaa xad hooseeya waxay ku nool, yihiin xaalad aad u sii libdhaysa oo waddooyinka agtooda iyo meelaha kale ee sida:- masaajidyada iyo kaniisadaha ayay ku xeeran yihiin. Markaa hoygooda dhabta ahi waa hal-ku dhagan “Dhulkay gogladaan cirkana huwadaan”

Jaantuska 4.5: Dadka Hoyga iyo Hu'gaba aan haysan ee magaalooyinka dunida saddexaad

Hawl-galka 4.12

Laba laba isula falanqeeya

- 1 Maxaad daraasadan ka barateen?
- 2 Maxay kula tahay xal u helida dhibaataada guri la'aanta Addis Ababa.?

Guud ahaan, markii tirada dadku korodhaba, dhibaataada guryo la'aantuna way sii kordhaysaa wakhtigan aynu joogno ee xadirka ah waa dhibaataada ugu dhaqsaha badan waddamo badan oo Afrikaan ah dawlad iyo mid gaar ahaaneedba toona ayna dabooli Karin baahida dadyawga guryo la'aantu haysato. Tusaale: Magaalooyinka. Waawayn sida: Nayroobi Johaanisbeega, Addis Ababa 1wm ay mar horeba hoy la'aanta iyo hu' la'aanta la daala dhacayaan.

Raad-reebka dhul-beereedyada Ahmiyada ay beeruhu leeyihiin waa midaad aasaasi aad u ah dalal badan oo Afrikaana kuwaasoo dadkooda inta ugu badani ay ku dadaalaan dhaqdhaqaaqyada xaga beeraha si kasta ha ahaatee, dhul-beereedyadan sii yaraanayana waxay noqdeen mid ka mid dhibaatooyinka ugu waawayn ee manta haysta Bulshadii beeralayda ahayd ee Afrika sababta oo ah waxaa kala batay saamigii dadka iyo dhulka waddamo badan oo Afrikaan ah qof walba intii ku soo hagaagaysay markii saamiga dadka iyo dhulka la xisaabshay. Waxaa durbaba hoos u dhacay dhulkii Hal hektaar qofkiiba intii ku soo hagaagi

lahayd. Xaaladahani waxay abuurayaan halis aad u wayn oo ku habsata dadkii iska deganaa ee waxsoosaran jiray.

Raad – reebka quudinta

Dalal badan oo Afrika ahi, waxaa dhab ah inay tiradooda sida aadka ah u koraysaa ay ka badan tahay wixii ay soo saarayaan waana ta keentay in had iyo jeer ay cunno uga baahato waddamada qanniga ah iyo ururada caalamiga ahba.

Tusaale ahaan: laga bilaabo horaantii 1960' dii dalka Itoobiya wuxuu soo maray waxsoosaarkii cuntada oo hoos u dhacay. Xaaladuna waxay kasii dartay badhtamihii 1970' dii oo dalka oodhan cunno dibada looga keenay iyo mid dalku lasoo dagayba. Tusaale ahaan wax soosaarkii wuxuu hoos udhacay qiyaastii 1.9 kintaal 1982 kii ilaa 1983 kii na ilaa 1.5 kintaal 1988 ilaa 1989kii tirada dadku waxay korodhay 2.9% oo ah sannad kiiba Hadaba sannadahaas intii u dhaxaysay celceliska sannadlaha ah ee raashinka deeqda ah waxay gaadhay 54.8 milyan oo kintaal laakiin baahidii waxay noqotay 91.9 milyan oo kintaal. Waana farqi wayn oo u dhexeeya isu dheelitirka dalagyada raashin ee aynu la soo dagayno iyo kuwa deeqda ah ee inooga imanaya Yurub iyo Ameerika.

Jaantuska 4.6: xarun quudin ah oo Soomaaliya ku taal

Raad-reebka Gaajada iyo Abaarta

Abaartu waa xaalada marka roobkii uu aad u yaraado ee gaadhi waayo intii laga filayay. Xiliga jawigu qalalan yahay oo Joogto noqota. Waana dabecadaha ay leeyihiin dalal badan oo Afrikaan ah Itoobiyana ay ka mid tahay. Saamaynteedana

waxaa kamid ah: nolosha dadka xayawaanka, xoolaha, dalaga i.w.m. koritaanka degdega ah ee dadka ayaa sabab u ah gaajada iyo abaarahaba. Maxaa yeelay waxay u hogaamisaa deegaanka oo xumaada oo ay dadku mas'uul ka yihiin sida dhir-xaalufin, Daaqsin – xad-dhaaf ah, qodaal-xad-dhaaf ah i.w.m.

Abaartu dalkeenan waxay haleeshay sannado dhawr ah gaar ahaan 1970' dii iyo 1980' dii qaybo badan oo dalka kamid ah oo ay kamid yihiin waqooyiga iyo badhtamaha dalka sanadihii 1972 – 1974 iyo 1983 – 1984 qaybtan had iyo jeer Itoobiya waxay uga dhacdaa oo ay ugu soo noqnoqotaa sababahan awgood:

- *Dad badan oo sannado dhawr ah deganaa.*
- *Dhir xaalufka iyo daaqsinta badan oo saamayn sare ku yeelatay.*
- *Qodaalka xad-dhaafka ah oo daaliyay beerihii caadiga ahaa*

Jaantuska 4.7: (A) Abaar baabisay saaxil (B) dhulka qalalan ee lama – degaanka ah

Dhir xaaluf, Daaqsin xad-dhaaf ah iyo qodaal xad-dhaaf ahi waa dhaqdhaqaaqyada ugu waawayn ee aadmigu sababo, taasoo ku xidhan korodhkiisa xawliga ah. Waana kuwa sababa xaalufka wayn (lama dagaanada oo balaadha iyo cimilada) oo dabadeed laga dhaxlo gaajo iyo Abaar.

Hawl-galka 4.13

Laba laba u wada falanqeyya:

- 1 Abaartu ma saamaysay deegaankiina maxaad u malaynaysaan waxa keenay iyo waxa ka dhashay?
- 2 Sideebay dadka deegaankiinu Abaarta ka yeeleen?

Natiijooyinka ugu waawayn ee ka dhalatay Abaarta

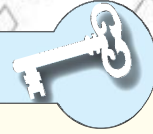
- *Gaajo: Cunto yaraan*
- *Nolol huntay: dhimasho dad iyo duunyaba*
- *Qaxooti (haajirid): Dhaqdhaqaaq ay dadku sameeyaan si ay uga baxsadaan abaarta iwm.*

4.2 XUQUUQAHA CARUURTA IYO ISTIRAATIJIYADAHA BADBAADADOODA

Markii uu casharkani dhamaado kadib ardaydu waa inay:

- Tilmaamaan xuquuqda aasaasiga ah ee caruurta;
- Tusaalayaal ka bixiyaan qaababka kala duwan ee xuquuqda caruurta iyo xad-gudubyadooda;
- Ku dhaqmaan xuquuqdooda dastuuriga ah
- Isaga difaacaan naftooda xadgudubyada kala duwan ee loo gaysanayo xuquuqdooda

Ereyada Furaha u ah Casharka

☛ Xuquuq	☛ Xad-gudub Galmood
☛ Dastuur	☛ ciqaab Gudeed
☛ Xuquuq-meel uga dhaca	☛ Bayaanka Q.M
☛ Caruur ku shaqayn	☛ Xuquuqaha Carbiska
(dhaqdhaqaaqyada jidh-dhis)
☛ Xad-gudub Nafsi	☛ Xuquuqaha difaaca
☛ Xad-gudub Jidheed	

4.2.1 Bayaanka Qaramada Midoobay ee xuquuqda Caruurta

Hawl-galka 4.14

Lammaane uga shaqeeya

- 1 Falanqeeya qodobadan:
 - a Waa maxay waxtarka barashada xuquuqdiinu?
 - b Waa maxay xuquuqda caruurta ee aasaasigu xasuusta fasalkiini shannaad?
- 2 Qora jawaabta fasalkana u jeediya?

Xuquuqiina oo aad barataan aad bay muhiim u tahay. Markii laydinku xad gudbo ayaad isku difaaci doontaan xuquuqda caruurta waxaa lagu xusay Bayaanka Qaramada midoobay iyo dastuurka Iroobiya.

Ururka Qaramada midoobay (U.Q.M) wuxuu difaaca xuquuqda Aadamaha dunida oo dhan. Kadib 1945 kii markii la aas aasay wuxuu soo bandhigay Bayaanno iyo Baaqyo laxiriira xuquuqda aadamaha. Tusaale:- Bayaanka xuquuqda Aadamiga ee caalamiga ah, Heshiiskii Qaramada midoobay, Bayaanka Q.M. ee la dagaalanka ama ka hortaga Haweenka latakoorayo.

Bayaanka xuquuqda caruurta ee Q.Midoobay iyo Dasturka Jamhuuriyada Dimoqraadiga Federaalka Itoobiya (J.D.F.I) waxaa lagu xusay qodobadan soo socda ee x/caruurta.

- *Caruurta waxay xaq u leeyihii inay helaan nolol, yeeshaan magac iyo Dhalasho.*
- *Xuquuqda caruurta waa inay waalidiintu ogaadaan daryeelaanna*
- *Caruurta waxay xaq u yeelanayaan inay waxbarasho helaan wakhti badanna loo huro wax barashadooda.*
- *Caruurta waxay xaq u leeyihiin in laga difaaco in lagu shaqaysto ilaa iyo intay ka qaan gaadhayaan.*
- *Caruurta waxay xaq u leeyihii inay xor ka ahaadaan waxyaabaha aadnimada darada ah sida:- ciqaab Gudeed iyo Ciqaab duleedba sidoo kale inay xor ka yihiin dareen ahaan iyo nafsiyad ahaanba noocyada xad-gudub oo dhan.*
- *Caruurta waxay xaq u lee yihiin inay xor ka ahaadaan xad- gudubka galmoodka iyo fara xumayn oo dhan*

4.2.2 Xad-gudubyada Xuquuqda Caruurta iyo istiraatiijiyadaha loogaga hortegi karo

Ku xad-gubka xuquuqda caruurta

Ilmo (Canug) kastaa wuxuu leeyahay xuquuq. Oo kamid ah x/caruurta hadaba waxaa jira arimo dhawr ah iyo xaalado xuquuqdooda khilaafsan waxaana kamid ah xadgudbyadan: xadgudub-duleed, dareen iyo nafsi ahaan xad gudub- Galmood iyo mid ku shaqaysi.

I *Xad-gudubka jidheed (duleed)*

Waa xad-gudubyada ka dhanka ah caruurta waxaana ka mid ah wax alaale wixii dhaawac ah oo dhan sida:- ciqaab gudeed, ciqaab duleed iyo ciqaab nafsi (dareenka ah) waana in dhinac looga soo wada jeesto min Qoys, Dugsi, Baraha, iyo ilaa Deegaanka Ku xeeranba.

II *Xad-gudubka nafsada (Dareenka)*

Waa xadgudubyada ay ka mid yihiin cayda, Hanjabaada, cagajuglaynta, iyo astaamaha argagaxa leh ee tooska ah. Kuwani caruurta waxay u gaystaan degenaansho la'aan iyo dhibaato xaga dareenka ah

III *Xad-gudubka Galmoodka*

Ilmo yar oo aan gaadhin da'dii guurka oo loola dhaqmo fal noocan ahi waxay noqonaysaa xad-gudub.

IV *Xad-gudubka – muruq-maal laga dhigto*

Tanina xuquuqda caruurta aad bay uga soo horjeeda ilmo yar oo aan gaadhin da'dii shaqaada iyaga oo aan qaangaadhin caqli ahaan iyo jidh ahaanba. Waxay caruurta ku keenaysaa dhibaatooyin ay ka mid yihiin:- caafimaadka, waxbarashada, koriinka, iyo horumarkoodaba.

Hawl-galka 4.15

Falanqeeya idinkoo koox-koox ah

- 1 Falanqeeya kadibna qora qaar kamid ah xad-gudubyada xuquuqda caruurta ee deegaankiina?
- 2 Kadibna Fasalka u soo jeediya falanqeeyana.

4.2.3 Hab-dhaqamada Shillalka U Nugul iyo ka Badbaadidooda

Shillalka waxaa sababi kara habab kala duwan. Noocyada ugu wada caansan ee shillalka ka dhaca meelaha saamigan sare leh oo noqon kara noocyadan soo socda:

- 1 **Korontada ama Laydhka:** waa gariirka naxdinta (argagaxa) leh ee korontada oo mar-marka qaarkood dhaawac aad u wayn oo muuqaalka oogada sare ee jidhka kasoo gaadho oo ay sababtay qulqulka korontadan ee tooska u dhexmartay oogada jidhka.

Dhaawacyada ugu badan ee korontadu wuxuu shil ahaan ka dhex-dhacaa isku-dhaca ama istaaba shada ay is taabtaan ama xadhiga danabaysani intuu kala go'o qaraxna sameeyo qaybtiisii kale iyaduna goonideeda u noqota qayb dabaysan ama qaybo badan oo danabaysan.

Ka hortaga

Ugu horayn, kaalmada ama gargaarka la siinayo dhibanaha ay koronto qabsatay, kaalmeeyuhu ama u gargaaruhu waa in uuna ku taabanin dhibanaha gacmihiisa oo qaawan ilaa iyo inta illaha korantada laga qaadayo si loo samatabixiyo ama isha quwada la daminayo

- 2 **Sunta:** Sunta Aadamiga waxaa sida caadiga ah lookala saaraa iyada oo loo ee gayo saamayntooda sida:

Sunta daxalka suntan ololka iyo sunta Neerfaha (xididada)

Sunta Daxalka: waa Aysiidhada xoogan ama Alkaliyada waxayna keentaa baabiinta Tiftaafyada:

Sunta olosha: waxa ka mid ah curiyeyaasha Arsinik (silfar cad) Aayodhiinta waxayna sababaan lakabka qarada yare ee maqaarka xididada yaryar ee dareen wadka ee laga helo ayay dilaan marka ay dareereyaal kale lafalgalanna way ololaan

Sunta Neerfaha: waxay ka weeraraan aadamaha hab-dhiska dhexe ee xididada ama xubnaha Jidhka kuwa ugu muhiimsan sida:- wadnaha, beerka, Sambabada ama kelyaha xataa waxay saamayn ku yeeshaan Habdhisyada Neefsashada iyo wareega dhiiga waxaana ka mid ah:- Alkoolka obyanta iyo maandooriyeyaasha kale ee la xidhiidha.

Daawaynta

- Haddii qof sumoobo waxaa lagu daawayn karaa hababkan:
- Caano ama biyo aad u badan oo loo buuxiyo caloosha

- Adeegsiga daawada yaraysa ama baabiisa hadii qof sumoobay calooshiisa ay gasho suntan noocyo kamida sida: - Budo ama dareere daawadan laba malqaaca dood ayaa soo raacda oo milix ah oo biyaha loogu milo
- Laba malqaacadood oo mastadh ah (Budo huruud ah) ayaa biyaha loogu darayaa

Sheeko-gaaban

Shilkii shernobil

Shucaac lagu qiyaasay 100 ilaa 150 kiyoor (Halbeegga shucaaca) ayaa ku fakatay Gibilka isla markiiba waxaa qaaday shucaacaas loo yaqaano (Radio Activity) dabaylaha. Waxayna ku faaftay laga bilaabo waqooyiga galbeed ee dalka Belaruujiya oo ay ku taallay warshada ay suntan ka fakatay oo ah warshadaha soo saara Nuklyeerka. Sunti waxay uga sii gudubtay dalalka Boolaand iyo Iswidhan (Poland and Sweden) Celcelis ahaan markii ay noqotay dhimashada ay sababtay qiyaastii 31 qof waxaana ka firxaday 100 000 qof

Waxay baabiisay dhul beereedyo muhiim ahaa waxsoosaarkiina ka guuray dhulka oogadiisa sare iyo biyihiina. Kharibay oo shucaacii asiibay

3 **Shillalka Dabka:** Dabkii Baabiiyay kaymaha dalka indooniishiya

Dabkan oo ahaa mid ay dad ka dambeeyeen ayaa baabiiyay dhul baaxad leh oo ay shirkad beeralayda dhirta Alwaaxa ah soo saarta lahayd. Waxaa ka dhashay hawo diqow ama wasakhowga hawada oo dhibaatooyin khatar ah caafimaadka ku ah.

Roobab laxaad leh ayaa hadana kaymihii cagta mariyay dhaawac wayna u geystay waxay sababtay in 297 arimood ama calaamadood oo ka mid ah xanuunada ku dhaca sambabada in lagu arko laba qofna ay u dhimatay.

Intii ay gubanayeen kaymuhu waxaa iyana barbar socotay dhul beereedkii sidoo kale dabka raacay oo ay ka dhalatay Abaaro iyo gaajo. Waxay dhaawac u gaysatay hanti sababtayna Dhaawac iyo Dhimasho.

Shillalka dabku uu sababo waxaa ugu wayn ee keena:

- Kibriidka iyo sigaarka loo tuuro sida qayrul masuulnimaada bilaa damiirka ah.
- Saaqidnimada goob-dab laqabadsiiyo waxay u horseedaa kaymo badan oo duurka ah oo gubta.

Qaraxyada /miinada dhulka

Miinada dhulka la dhigo waata lagu aaso oogada-sare ee dhulka hoosteeda waana aalada dad iyo duunyaba gumaadda. Waxay noqon kartaa miinada lidka kaaraha iyo miinada lidka dadka. Sida caadiga ah waxaa la adeegsada xilliyada ay socdaan dagaalada sokeeye difaac awgeed ama ujeedooyin is difaac.

Shilalkeedu waxay dhacaan markii qofaan ogayni dulmaro natiijada ka dhaltaana waxay noqotaa dhimasho iyo hanti ku baaba' da gaar ahaan bal fiiriya.

Caruurta shilkani waxyeelada u gaystay.

Jaantuska 4.8: Caruur naafo ah

Qaraxyada miinooyinka waxay qariyeen oo ay dileen dad badan oo shacab ah sannado badan kadib goobihii lagu dagaalamay.

Sannadkii 1996 kii qiyaastii 100 milyan oo mayl oo dhul ah ayay ahaayeen meelaha lagu aasay ee ay ku jirto dalal ka badan 60 dal. Hay'ada qaramada midoobay (UN) waxay ku qiyaastay in ay u dhinteen dad gaadhaya 20000 qof. Sanad walba

Sheeko-gaaban

Dagaalkii Fiyetnaam

Intii uu socday dagaalkii Fiyetnaam waxaa lagu qiyaasaa 10% kamid ah bambooyinkii iyo qoloftoodii laga tagay ay ilaa iyo maanta qarxayaan oo ay dad ku dhimanayaan gebi ahaanba dadka ku nool gobolkaas mudo dheer kadib

dagaalkii miinadii lagu aasay dalka Fiyeetnaam wuxuu ugu horeeyaa saamiga sare ee caruurta ku dhalata iyaga oo naafo ah.

Falanqayn:

Sheekada gaaban ee aynu kor ku soo xusnay, oo aan caadi ahayn miinada dhulka. Fadlan cadeeya dhamaan khataraha? Sababi kara miinada dhulka.

4.3 ARRIMAHA ISKAASHIGA

Ururka Horumarinta Dawladaha Bariga Afrika (IGAD)

Waxaa la aasaasay sannadkii 1986 kii kadib heshiisku wuxuu dhexmaray dalalka Geeska Afrika. Dalalkii ugu horeeyay ee aasaasay waxay kala ahaayeen:- Jabuuti, Eriteriya, Itoobiya, Kiiniya, Suudaan, Soomaaliya iyo Yugaandha, Laakiin ay markii dambe eriteriya ay shaaca ka qaaday inay isaga baxday ururka.

Ujeedooyinka ugu wayn ee ururku waa:

- *Xoojinta iyo adkaynta Nabada iyo Amniga gobolka*
- *Ilaalinta deegaanka iyo iskaashi dhaqaale oo dhexmara dalalka ka tirsan ururka taasoo Dalka Itoobiya uu door wayn ka qaatay dadaalka fulinta sidii loo abuurri lahaa ururka.*

Ururka U-Ololeeya Biyaha Webiga Niil (NBI)

Iyada oo loo eegayo dhinaca waxtarka webiga Niil, ayaa u ololeynta webiga Niil macnaheedu ay tahay in si ku meel gaadh ah oo habaysan loo aasaaso dalalka wadaaga biyaha webiga Niil. Kulankii lagu aasaasay ururkan (NBI) waxaa lagu qabtay magaalada Darasalaam ee dalka Taansaaniya 22^{kii} Febraayo 1999 kii.

Ujeedooyinkiisa ugu muhiimsanna waa inuu: Ku guulaysto Horumarinta degenaanshaha iyo iskaashiga Webiga Niil oo ah mid aad ugu wanaagsan dadyawga gobolka. Haddaba, dalalka wadaaga Biyaha wabiga Niil waxaa ka mid ah: Burundi, J.D. koongo, Masar Eriteriya, Itoobiya, Kiiniya, Ruwaandha Suudaan, Taansaaniya iyo Yugaandha.

Waddamadan waa kee ka biyaha ugu badan uu ka helo webiga Niil?

Ma jiro wax heshiis ah oo dhexmaray dalalka isticmaala Biyaha Niil. Waxaa jira dalal taageera fikirka odhanaya dhamaan dalalka uu ka dhexeeyaa si isle'eg ayay u qaybsadaan biyaha webiga. Dalalkan waxaa ka mid ah dalkeenan Itoobiya iyo dawlada kale ee ka tirsan marka laga reebo dalalka Masar iyo Suudaan.

Dalalka Masar iyo Suudaan iyaguna waxay xooga saaraan in Meesha isticmaalka Biyaha Webiga Niil ay keligood iska leeyihiin qaybta ugu wayn iyaga oo arintan u cuskanaya Heshiis ay kala saxeexdeen xilligii gumeystayaasha oo dhexmaray dalalka masar iyo Ingiriiska sannadkii 1929 kii. Khilaafku wuxuu ka dhexeeyaa waddamada webigu meelaha uu ka soo bilaabmo ee sare (isha) iyo meelaha uu ku sii socdo ee hoose (ku dambeeyo)

Beesha Bariga Afrika (BBA)

Ururadan Hoos ku xusan, waxay leeyihiin hab-dhaqan iyo waayo- aragnimo guud maxaa yeelay, waa dalalka laga helo gobolka Bariga Afrika. Gobolkani waxaa laga ag helaa Badda cas.

Gacanka cadmeed iyo Bad waynta Hindiya. Waxaa sidoo kale aad ugu dhaw Jasiirada wayn ee carbeed ee Bariga Dhexe. Sidaa darted, Waddamada laga helo gobolku waxay isu habeeyeen Midow (isu-tag) qaabab kala duwan oo leh ujeedooyin gaar ah. Dalalka ka tirsan gobolkani dhibaatooyinkooda guud dhamaan way ka wada qayb galaan is fahamkooda guudna uu ka faaiido yar yahay. Waxaa ka mid ah dalalka ka tirsan (IGAD) ugu horeynba waxaa si wada jir ah ugu habsatay waxyeelada Gaajada iyo abaaraha. Si lamid ah Beesha Bariga Afrika waxay dhacdaa dhinaca Bari ee Afrika waxay heleen helitaanka ay ku xaliyaan dhibaatooyinkooda guud ee Dhaqaale.

Dalalka wadaaga Biyaha webiga Niil waayahanba waxay raadiyaan sidii biyaha webiga looga wada faaiidaysan lahaa ee ay u samaysan lahaayeen Bahwadaagta wabiga Niil.

Fidsanaanta Juqraafiyeed Ee Bariga Afrika

Muuqaaladooda oo keliya uun ma ahee xataa waxay wadaagaan oo Bariga Afrika ahaan u dheer wadaaga Biyaha webiga qaarkood Bariga Afrika ayay dhacaan, Badhtamaha iyo waqooyiga qayb Afrika ka mid ah.

Dhamaantood waxay aad u daneeyaan hormarinta webiga iskaashigooduna aad buu u yar yahay.

Hadafka Ururada Iskaashi

Urur goboleedyadani waxaa loo aasaasay ujeedooyinkan soo socda:

- *In wax laga qabto waxyeelaynta Deegaanka ee gobolka*
- *In xal loo helo qalalaasaha siyaasadeed iyo Dhaqaale ee gobolka.*
- *In la mideeyo iskaashiga iyo is dhex gelinta dhaqaale ee dalalka*
- *In la is waydaarsado waxtarka Bulsho – dhaqaale looguna guulaysan lahaa Nabada iyo Amniga gobol ahaaneed*

Beesha Bariga Afrika

Markii ugu horaysay waxaa aasaasay dawladaha Kiiniya, Taansaaniya iyo Yugaandha 1967kii Markii dambena 1977 kii maxaa yeelay, kala duwanaanshaha siyaasadeed iyo waxay kala aaminsan yihiin (Aydhiyoolajiyadooda) ayaa saamaysay howlihii inay bilaabaan dalalka ku bahoobay Beesha Bariga Afrika gaar ahaan markii ay dawladii Taansaaniya ay si cad u bilowday inay xoogga saarayso ahmiyada ay beeruhu u leeyihin siyaasada Qorshaynta Dhexe iyo dalka Kiiniya oo u soo jeesatay suuqa Dhaqaalale ee xorta ah ee ku wajahan horumarinta warshadaha.

Kadib markii xukunka lagat tuuray madaxwaynihii dalka Yugaandha ee lidi Amiin ayay dawlada Yugaandha ka mid noqoshada (BBA) saxeexdayna heshiiska 1999 kaas oo ay hore ugu sii gashay saamayna ku yeelatay sannadkii 2000, Waddamo cusub ayaa ku soo biiray. Wuxuuna noqday sidan Kiiniya, Tansaaniya, Yugaandha, Burundi, Ruwaandha (labadan dambe waxay ku soo biireen sannadkii 2007).

Waa Urur goboleed loo assaasay inuu:

- *Isku duborido Arrimaha Dhaqaalaha iyo Dhaqdhaqaaqyada gamacssiga dalalkan*
- *Ka dhex dhaliyo iskaashi Dhaqaale waddamada ku bahoobay una yagleelo suuq ka wada dhexeeya oo ay ku midoobaan*

GUNAANADKA CUTUBKA

- ❑ HIV/AIDS-ku wuxuu leeyahay saamayn xun oo ku wajahan: xaaladaha Bulsho-Dhaqaale shaqsiyeed, Qoysas, Bulsho iyo dalka wayn.
- ❑ Da'dii waxsoosaari lahayd ee inta u dhaxaysa 15 ilaa 49 jir ayuu HIV/AIDS-ka Asiibay dalalka ka hooseeya saxaraha oo ay Itoobiya ku jirto.
- ❑ Ka qayb galka Bulsho ee firfircoon waa mid ka mida ladagaalanka HIV/AIDS-ka.
- ❑ La dagaalanka HIV/AIDS-ku waa masuuliyad saaran muwaadin kasta oo Itoobiyaan ah.
- ❑ Dhalashada, Dhimashada, iyo qixitaankuba waa saddex arimood oo uu taranka xad-dhaafka ah ee dadku keeno.
- ❑ Dadka xad-dhaafka ahi waa dhibaataada dalal badan oo Afrika ah u keentay in uu deegaankii ka xumaado (dhirxaaluf, wasakhaw, Carro – guur i.w.m) Hoy la'aan, Beer yaraan, iyo cunno aan la isku halayn karin.
- ❑ Xuquuqda caruurta waxaa garwaaqsatay Hay'ada Qaramada Midoobay Bayaanna kasoo saartay.
- ❑ Caruurta waxay leedahay xuquuq ka ilaalisa xad-gudubyada:- Duleed, Nafsadeed, Galmood, iyo shaqaale ka dhigid.
- ❑ Dadku si ay uga dheeraadaan shilalka ha isticmaalaan hababka looga samata baxayo.
- ❑ Urur-goboleedyada dalalku waxay qayb wayn ka qaadataan xalinta dhibaatooyinka iyo iskaashiga loo marayo Horumarka
- ❑ IGAD, COMESA, iyo kuwa u ololeeya Biyaha webiga Niil waa qaar kamid ah urur-gobol hoosaadyada Bariga Afrika.

LAYLIKA GUUD EE CUTUBKA

- I *Weedhahan soo socdo tii run ah Run ku qor tii been ahna Been ku qor***
- 1 Midnimada iyo iskaashiga Bulshada iyo xubnaheedu waa lafdhabarta la dagaalanka HIV/AIDS-ka
 - 2 Bulshada rayadka ahi ma laha kaalin ay kula dagaalanto HIV/AIDS-ka.
 - 3 Takoorida iyo ceebaynta lagu hayo dadka qaba HIV/AIDS waa mid ka dhan ah La dagaalanka HIV/AIDS-ka
 - 4 Taranka degdega ah ee dadka ayaa sababay saamiga sare ee dhimashada
 - 5 Dad-korodhka – xad dhaaf ka ah waa mid ka mid ah dhir-xaalufka iyo waskhahaynta dalal badan oo Afrika

II *Isku Aadi joog-taxa "B" iyo joog-taxa "T"*

A	B
1 Dhir-xaaluf	B Dhir-jarid
2 Laanqayrta cas ee bulshada	T Bulshada Rayadka ah
3 Xad gudub duleed	J Jidh-dil
4 Abaar	X Sameeyeen dalalka Geeska Afrika
5 IGAD	KH Fidida lamadagaannada
6 Lamadegaan ka dhigis	D Jawi qalalan oo dheeraada

III *Buuxi Meelaha Banaan*

- 1 _____ Waa ururo iskaa wax u qabso ah oo ay dawlada dhexe ka madaxbanaan tahay
- 2 Saamaynta Taranka degdega ah ee Afrika waxaa ugu muhiimsan _____.
- 3 _____ waa gobolka ugu khatarta badan ee HIV/AIDS-ka dunida

IV *Ka Jawaab Su'aalahaan*

- 1 Qor laba ka mid ah masuuliyadaha qofka saaran ee inuu buuxiyo ay tahay Markii lala dagaalamayo HIV/AIDS.

B _____

T _____

- 2 Magacaw saddex tusaale oo bulshada Rayadka ah taas oo ay ku kaalmayn karaan HIV/AIDS ee Bulsho.

B _____

T _____

J _____

- 3 Qor saddex sababood oo ah sida uu Taranka degdega ahi u waxyeelo deegaanka.

B _____

T _____

J _____

- 4 Faahifaahi Taranka degdega ah ee dadku sida uu ugu horseedo cuno la'aanta.

- 5 Magacaw sadex tusaale oo xuquuqda caruurta xadgudubyo iyo Rabshado ku ah .

B _____

T _____

J _____

- 6 Sharax waxtarka ururada iskaashi ee Ka dhexeeya waddamada.

CILMIGA BULSHADA

Buugga Ardayga
Fasalka 6^{aad}

ISBN 978-99944-2-116-9

JUMHURIYADA DIMOQRAADIGA FADARAALKA EE ITOOBIYA
WASAARADDA WAXBARASHADA

Birr 68.00